

In het hoofd van Medea. Gedachtenlezen bij een moordende moeder

Ineke Sluiter, Bob Corthals, Max van Duijn, Michiel Verheij

Summary: Euripides' *Medea* has always provoked audiences to reconstructions of the inner workings of a murderous mother. We investigate different academic frameworks imposed on this impulse. After a discussion of how we may understand *ancient* views on 'self', 'identity', and 'character', we turn to the traditional building blocks for the construction of a literary character: the words and deeds of this character, and what other characters say about him/her. In the case of Medea this leaves many questions. We then bring to bear two other methods: an analysis of the discourse of internal conflict, and in particular a cognitive approach to literature. We apply the principles of 'mind-reading' and incremental integration of information in order to construct a reading of Medea that considers her humanity until the very end of the play.

1. Inleiding

Wie de *Medea* leest, in de klas of gewoon zelf, ontkomt er niet aan: de vraag wat Medea bezielt dat ze zo'n extreme wraak voltrekt aan Jason, één waarvan ze precies weet hoe pijnlijk die is voor haarzelf. Wat brengt deze moeder ertoe om haar eigen kinderen te doden?

De wetenschap heeft vaak beperkingen opgelegd aan hoe we wel of niet over dit probleem mogen praten, en gedeeltelijk is dat terecht. Een fictief personage als Medea heeft geen leven buiten de tekst, en je kunt niet zomaar jeugdtrauma's of

verlatingsangst postuleren.¹ Antieke tragedie zou niet om de personages en hun karakters draaien, maar om de handeling – dat beweert Aristoteles al in zijn *Poetica* (1450a15vv.). Toch is de impuls voor ons onweerstaanbaar om personages als handelende *personen* te zien en na te denken over hun motivatie – en daar zijn goede redenen voor. In dit artikel willen wij die impuls voor u wetenschappelijk verklaren en daarmee ook legitimeren. Wij zullen betogen dat een tragedie ook in de oudheid al op de toeschouwer het effect moet hebben gehad dat die ging nadenken over Medea's beweegredenen, over wat er in haar omging. Houdt u zich dus vooral niet in: u kunt in uw lespraktijk volop gebruikmaken van deze manier van kijken, die we straks 'gedachtenlezen' zullen noemen.

Nadenken over wat er in een personage omgaat lijkt extra urgent bij een moeder die haar kinderen vermoordt. Dit is zó verontrustend en gaat dusdanig in tegen alles wat onze sociale orde lijkt te garanderen dat we hier bij uitstek de behoefte hebben aan verklaring. Zelfs in de Griekse tragedie, die toch bepaald niet kinderachtig doet over geweld binnen het gezin, is deze extreme vorm van kindermoord een zeldzaamheid: Heracles in de *Heracles* en Agave in de *Bacchae* zijn expliciet waanzinnig als zij hun kinderen doden. Creusa in de *Ion* komt er heel dichtbij, maar de moord wordt verijdeld en bovendien wist zij helemaal niet dat Ion haar zoon was. Agamemnon in zowel de *Agamemnon* als de *Iphigenia in Aulis* heeft allerlei 'reasons of state' voor de plechtige offering van Iphigenia. De poging van Clytaemnestra in de *Choephoroi* om Orestes te doden wordt verhinderd.² Alleen Procne, die bij volle zinnen haar zoon doodt om wraak te nemen op haar man, komt in de buurt, al lijkt zij niet de centrale figuur te zijn geweest in de tragedies die dit

---

¹ Als binnen de tekst verwezen wordt naar eerdere gebeurtenissen in het leven van het personage (bijvoorbeeld Medea's eerdere moorden) moeten die natuurlijk *wel* meegenomen worden bij de interpretatie.

² Cf. Hall (2010: 19).

verhaal behandelden.³ Medea werkt ons dus in zekere zin op de zenuwen: kunnen wij haar begrijpen en ‘plaatsen’?

In dit artikel zullen wij manieren suggereren om wetenschappelijk verantwoord na te denken over wat Medea drijft. Allereerst willen we dit zien tegen de achtergrond van theorieën in de secundaire literatuur over hoe men *in de oudheid* over het individu, over innerlijke processen en innerlijk conflict nadacht (par. 2). Vervolgens laten we zien welke bouwstenen we traditioneel gebruiken om te praten over personages (par. 3). In par. 4 kijken we naar antieke en moderne representaties van innerlijk conflict en de metaforen die hieraan structuur geven. Zulke metaforen kunnen wijzen op een ‘folk theory’ over hoe ons zelf en ons innerlijk in elkaar zitten. Naar zal blijken is het niet eenvoudig een sluitend model van ‘karakter’ of ‘zelf’ te (re)construeren. In par. 5 presenteren we recente inzichten uit de cognitieve benadering van literatuur als een aanvulling op ons repertoire van interpretatiemiddelen. We kijken daarbij speciaal naar het fenomeen ‘Theory of Mind’, waarvoor wij de term ‘gedachtenlezen’ zullen gebruiken. Die manier van kijken naar personages passen we in par. 6 toe op de *Medea*. Ten slotte laten we in par. 7 bij wijze van voorbeeld zien hoe geavanceerd gedachtenlezen kan leiden tot een doorgecomponeerde visie op het personage Medea.

2. Antieke identiteit: Snell, Gill en Sorabji

---

³ Het verhaal van Tereus, Procne en Philomela was in elk geval het onderwerp van Sophocles’ vrijwel verloren *Tereus* en er wordt in andere tragedies vaak naar het verhaal verwezen. Voor een reconstructie van de plot bij Sophocles, zie Fitzpatrick (2001). Wij danken Casper de Jonge voor deze verwijzing. Het is niet duidelijk hoe Euripides het verhaal van Meleager en Althaea vorm gaf in de *Meleager*, maar Meleager was in elk geval geen onschuldig kind. Overigens kan het koor in de *Medea* zelf maar één vergelijkbaar geval bedenken, en dat is het verhaal van Ino en Melicertes (*Med.* 1282-84). De uitzonderlijkheid van Medea is dus deel van het stuk zelf.

Begrippen als ‘individualiteit’, ‘persoonlijkheid’ en ‘karakter’ zijn complex en aan verandering onderhevig. Verklaringen van hoe de mens in elkaar zit verschillen van cultuur tot cultuur en periode tot periode. De concepten en modellen die daarvoor worden gebruikt horen bij het intellectuele kader van een cultuur en bevatten vaak een mix van biologische, psychologische en sociale aspecten. Over de antieke concepties van een ‘persoon’ bestaan in het moderne onderzoek tegenstrijdige ideeën. Een invloedrijke theorie werd in 1948 geïntroduceerd door Bruno Snell in zijn boek *Die Entdeckung des Geistes*. Snell gelooft dat het begrip ‘geest’ aan het begin van de Griekse cultuur nog niet voorhanden was, maar dat het geleidelijk is geëvolueerd, om uiteindelijk zijn hoogtepunt te vinden in ons moderne zelfbeeld. Bij Homerus zou er nog geen conceptie zijn van de persoon als een coherent en geïntegreerd individu; een mens werd, volgens Snell, gezien als een samenraapsel van min of meer onafhankelijke onderdelen en elementen. Wanneer Homerische helden een beslissing moeten nemen, wordt dat gerepresenteerd als een discussie of strijd tussen afzonderlijke elementen, die elk een eigen wil en eigen intenties bezitten. Met andere woorden: er zou in deze voorstelling (nog) geen besef van eenheid zijn, en daardoor ook niet van samenhangend bewustzijn of persoonlijke identiteit.

Snells theorie wordt tegenwoordig alom verworpen,⁴ bijvoorbeeld omdat hij de antieke mentaliteit wegzet als een primitief voorstadium van onze eigen opvattingen en slechts als een startpunt van een doelgerichte ontwikkeling: één die culmineert in onszelf. En terwijl Snell vergeefs zoekt naar een eenheid in het antieke zelfbeeld, negeert hij de eenheid die iedere lezer van Homerus ziet: de mensen, de handelende personen – Achilles, Odysseus, Agamemnon. Overigens zag

---

⁴ De belangrijkste weerlegging van Snell is Williams (1993: 21-49); zie ook Gill (1996: 29-93).

Snell uitgerekend de *Medea* als een stap voorwaarts in de ontwikkeling van de 'ontdekking van de geest'.⁵

Tegenwoordig is men het erover eens dat al in Homerus' tijd de Grieken wel degelijk een voorstelling hadden van een samenhangende persoonlijke identiteit. Toch blijft er discussie over de aard van hun opvattingen over (zelf)bewustzijn, persoonlijkheid en individualiteit. Dat kan het beste geïllustreerd worden aan de hand van het debat tussen Christopher Gill en Richard Sorabji.⁶ Volgens Gill is er een belangrijk verschil tussen de antieke opvatting en de moderne westerse voorstelling van wat een 'persoon' is. Wij benadrukken tegenwoordig de *subjectieve* en *individualistische* aspecten van persoonlijkheid. Volgens Gill ligt in de oudheid de nadruk veel meer op *objectiviteit* en *participatie*. Wij werken met een gevoel van 'eigenheid', met nadruk op wat 'mij' onderscheidt van 'anderen'. De oudheid let vooral op sociale betrekkingen van een persoon en zijn gemeenschap, op rollen, en dus op de vraag 'hoe verhoud ik mij tot alle anderen'? De *psychologische* focus op *sociale interactie* gaat gepaard met een *ethische* focus op *objectieve normen*. Daarom noemt Gill het antieke model het 'objective-participant' model van persoonlijkheid, tegenover ons huidige 'subjective-individualist' model. Wij lezen antieke teksten dus veelal vanuit een verkeerd model, volgens Gill. Interessant genoeg kunnen we ook hier meteen alweer aantekenen dat Gill bij het lezen van uitgerekend de *Medea* niet erg dwingend van zijn eigen model uitgaat.⁷ Net als bij Snell blijkt de *Medea* een geval apart.

De filosoof Sorabji ziet het anders dan Gill. Hij concludeert dat de bronnen juist uitdrukking geven aan een enorme variëteit en rijkdom aan denkbeelden, maar dat er wel bepaalde centrale elementen aan te wijzen zijn. Dat zijn de

---

⁵ Snell (1964: 47-69).

⁶ Gill (1996), (2008); Sorabji (2006), (2008).

⁷ Gill (1996: 173) geeft dit zelf toe, overigens zonder te menen dat zijn interpretatie van de *Medea* in tegenspraak zou zijn met zijn model.

randvoorwaarden die volgens Sorabji een mens tot een 'zelf' maken. Een 'zelf' is volgens hem een individu, dus een discrete eenheid, in het bezit van een lichaam en van een bepaalde psychologische gesteldheid. Bovendien is er (ook in de oudheid) sprake van een 'first-personal perspective': het individu ervaart zichzelf als 'ik' en 'mij'. Binnen deze randvoorwaarden zijn er nog steeds heel veel verschillen in focus, nadruk en formulering mogelijk. Maar Sorabji's randvoorwaarden maken het mogelijk de *continuïteit* van denkpatronen in verschillende historische en culturele contexten te zien, terwijl Gill meer wijst op de tegenstellingen.

In feite laten beide theorieën zich goed verzoenen: de aanwezigheid van 'subjectieve' en 'individualistische' aspecten sluit het belang van 'objectieve' en 'participatieve' aspecten niet uit. Dit beeld klopt ook perfect met moderne psychologische theorieën over persoonlijkheid: die erkennen beide kanten. Mensen zijn individuen met onderlinge verschillen, maar fungeren in de context van allerlei 'rollen', en dus in verschillende sociale verhoudingen. Dezelfde persoon is kind, partner, ouder, burger, docent klassieke talen, supporter van Ajax, etc. Gill presenteert het alsof we moeten kiezen, maar dat zet de zaak volkomen onnodig op scherp. In het geval van Medea hoeven we dus geen keuze te maken tussen *ofwel* Medea als een 'individu' met een 'zelf' *ofwel* een 'sociale rol' (bijvoorbeeld die van 'verlaten echtgenote'). Beide aspecten kunnen een rol spelen zonder conflict met antieke opvattingen van 'zelf'.

3. *Praten over personages: traditionele bouwstenen van een tragisch 'karakter'*

Traditioneel hebben wij drie verschillende bronnen van informatie binnen een antieke tragedie voor onze constructie van een tragisch karakter: als we personage x bestuderen, kijken we naar wat personage x zegt, wat personage x doet, en wat

andere personages over en tegen personage x zeggen. Samen leidt dit tot onze constructie van 'karakter x'. Die constructie is een proces – in feite zijn onze bronnen van informatie zogenaamde 'cues', die we successievelijk tot ons nemen en telkens proberen te integreren in wat we al wisten over het personage. Dit werkt niet anders dan wanneer we lineair een zin verwerken: het is een proces van 'incrementele integratie' van informatie – we komen hierop nog terug (par. 5).⁸ In ieder stadium van een stuk hebben we op grond van wat we tot dan toe gezien hebben bepaalde verwachtingen over het gedrag van een personage. Volgens Gellie (1988) moet er daarbij idealiter een goede mix zitten tussen voorspelbaarheid en verrassing. Als een personage te voorspelbaar is, dus te zeer stereotiep gedrag vertoont, dan vervelen we ons en verwijten we de auteur een gebrek aan originaliteit. Maar als een personage zich voortdurend onttrekt aan onze verwachtingspatronen, dan zullen we ons afvragen of we nog wel met een stuk over menselijk gedrag te maken hebben.⁹

In het geval van Medea krijgen we, volgens Gellie, telkens dermate uiteenlopende stukjes informatie dat deze niet meer te integreren vallen. Eerst horen we het sympathie opwekkende verslag van de voedster (met daarin enigszins weggemoffeld de verontrustende verwijzingen naar eerdere moorden) en dan Medea's eigen wanhopige kreten vanuit het paleis (dus 'offstage'). Voor ons past dat gemakkelijk bij de stereotiepe beschrijving van een verlaten vrouw. Maar 'onstage'-Medea maakt het ons niet zo gemakkelijk: die is volkomen koel, beheerst en berekenend. Dat betekent dat we niet kunnen volstaan met ons stereotype van de verlaten vrouw, maar dat ons begrijpen van Medea beide Medea's moet kunnen incorporeren. En dit is nog maar het begin van de achtbaan waarin we belanden: de

---

⁸ Cf. Dancygier (2012: 31-57) die van 'conceptual integration' of 'blending' spreekt. Onze term benadrukt het accumulatieve karakter van het proces.

⁹ Gellie (1988: 15).

confrontatie met Jason, Creon, weer met Jason – steeds met Medea in dominante positie, zelfs als ze onderwerping speelt; de eerste wraakplannen, Aegeus, het nieuwe besluit, ditmaal tot kindermoord, en het interne conflict waarvan we getuige zijn. En ten slotte de triomferende Medea op de zonnewagen. Elke keer moeten we tot het uiterste gaan om wat we zien en horen nog te kunnen integreren in het beeld van een begrijpelijk en navoelbaar persoon.

Niet iedereen wil of kan dat, getuige de zeer verschillende reacties op dit personage. Terugkijkend vanaf het einde besluit menigeen, in elk geval Gellie en ook bijvoorbeeld Gould,¹⁰ de handdoek in de ring te gooien: Medea is al na de proloog niet meer te plaatsen, volgens Gellie. Andere lezers zien geen enkele menselijkheid meer in de verschijning op de zonnewagen, of stellen de diagnose ‘gek’ of ‘demonisch’: ook dat is feitelijk een manier van het opgeven om verder te interpreteren.¹¹ Als we niet meer in onze gewone categorieën terechtkunnen, grijpen we naar een buitencategorie.

Ook deze ‘noodoplossing’ kent trouwens weer zijn eigen problemen: denk bijvoorbeeld aan de recente discussie over de geestesgesteldheid van Anders Breivik.¹² Voor sommigen zou het bijna een opluchting geweest zijn als we zijn extreme gedrag aan geestesziekte hadden kunnen toeschrijven. Veel pijnlijker is het te moeten constateren dat wellicht iemand ook bij vol verstand, wat dat ook betekent, tot zulke daden kan komen. In elk geval betekent ‘bij verstand’ wel dat je iemand er ook verantwoordelijkheid voor kunt laten afleggen.

Bij Medea haken sommigen dus af, of ze kiezen een buitencategorie: ‘gek’ of ‘godin’. Maar er zijn ook interpreten die tot het einde toe blijven proberen Medea als *mens* te begrijpen. Dit is een probleem waarin iedereen zijn eigen standpunt

---

¹⁰ Gould (1978: 52-4).

¹¹ Zie bijv. Knox (1977: 224).

¹² De man verantwoordelijk voor twee aanvallen in Noorwegen op 22 juli 2011: een bomaanslag in het centrum van Oslo en een bloedbad op het eiland Utøya (69 doden).

moet bepalen. Maar wij kunnen wel nog twee andere hulpmiddelen aandragen: wij kunnen enerzijds kijken naar het *discours* over Medea's innerlijk conflict, en anderzijds proberen of inzichten uit de cognitieve benadering van literatuur ons helpen meer grip te krijgen op de tegenstrijdige signalen die de tekst ons geeft.

4. *Praten over innerlijk conflict: metaforen als wegwijzer naar 'folk theory'?*

De innerlijke strijd van Medea is in het verleden met behulp van verschillende categorieën geanalyseerd. Snell bijvoorbeeld ziet in Medea een conflict tussen ratio en emotie, terwijl Foley werkt met de tegenstelling tussen het mannelijke en het vrouwelijke.¹³ Maar misschien is het wel te veel gevraagd om uit de woorden die Medea gebruikt een sluitend systeem van haar psychische processen af te leiden. Dat lukt ons ook heel slecht als we kijken naar het taalgebruik en de metaforen waarmee we tegenwoordig over (ons eigen) innerlijk conflict spreken, terwijl wij ons wellicht verbeelden dat we nu heel wat meer weten van wat mensen motiveert dan in de oudheid. Als dat al waar is kunnen we het in elk geval niet aan ons taalgebruik aflezen. Als demonstratie van dit probleem kan (enigszins onbedoeld) het artikel van Lakoff (1996) dienen, getiteld 'Sorry, I'm not myself today', waarin hij eveneens probeert om een innerlijke tweedeling uit te zoeken, namelijk die tussen 'Subject' en 'Self'. Ook die oppositie blijkt niet afdoende om al het materiaal te verklaren.

Lakoff begint met twee voorbeeldzinnen (hier door ons vertaald):

- als ik jou was, zou ik een hekel hebben aan mezelf
- als ik jou was, zou ik een hekel aan mij hebben

---

¹³ Snell (1964: 51, 54); Foley (2001: 243-71); tegen ratio/emotie, zie bijv. Price (1995: 3) (emoties aan beide kanten van het dilemma); Mastronarde (2002: 393); tegen Foley, zie Mossman (2011: 31-6).

Die zinnen betekenen iets fundamenteel verschillends en Lakoff laat zien dat het logisch 'berekenen' van welke referenten identiek zijn ('wie is wie') niet zo eenvoudig is.

Hij verbreedt vervolgens de discussie tot de verschillende *metafoorsystemen* waarmee wij over onszelf praten, vooral die gevallen waarin er sprake is van een deling van de individualiteit of van een intern conflict. In al zijn voorbeelden kun je je afvragen welk deel van iemand tegen of over wie aan het praten is:

- ik ben mezelf niet vandaag
- ik ben teleurgesteld in mezelf
- ik heb mezelf teleurgesteld [let op de andere 'taakverdeling' dan in de zin ervoor]
- ik ben buiten mezelf van woede [het 'echte zelf' is kennelijk binnen]
- ik ben op zoek naar mijn ware ik [wie is er dan precies aan het zoeken?]

Uit het artikel van Lakoff blijkt dat taaluitingen waarin op een of andere manier het scenario van een tweedeling wordt opgeroepen, heel gewoon zijn, en die observatie geldt niet alleen tegenwoordig maar ook in de oudheid. Wij kunnen tegen onszelf praten over onszelf in de eerste of tweede persoon, zoals in:

- 'kom op, je kunt het' / 'kom op, ik kan het' / 'sukkel, kijk toch uit!'

Medea doet dat ook: een sprekende Medea spoort bijvoorbeeld een luisterende Medea aan in de tweede persoon om gebruik te maken van wat ze kan. De sprekende Medea wijst de luisterende Medea op wat haar wordt aangedaan. Spreekt hier de rede tot de emotie of andersom? Of de vrouw tot de man of andersom? Nee, dat is niet aan de orde.

Eur. *Medea* 401vv.

ἀλλ' εἶα φείδου μηδὲν ὧν ἐπίστασαι,

Μήδεια ...

ὄρᾳς ἂ πάσχεις; ...

ἐπίστασαι δέ·

Vooruit, Medea, laat niets ongebruikt van wat je kunt ...

Zie je wat je wordt aangedaan?...

Je kunt het.

Het volgende voorbeeld staat in de eerste persoon en betreft een wel heel unieke passage: Medea speelt ons hier een *voorgewend* intern conflict voor, dat bedoeld is om Jason te doen geloven dat zij in een bepaalde geestesgesteldheid verkeert. Door het gebruik van de eerste persoon maakt de Medea die tot rede maant hier in haar woorden geen onderscheid tussen haarzelf en de helft die tot rede gemaand wordt: allebei *ik*. *Ik* ging met mezelf in gesprek. *Ik* schold: waarom ben *ik* gek? Wil *ik* wel eens ophouden met die *thumos*!

Eur. *Medea* 872vv. (Medea tot Jason)

ἐγὼ δ' ἐμαυτῆι διὰ λόγων ἀφικόμην

κάλαιδ' ὄρησα: Σχετλία, τί μαίνομαι ...

... οὐκ ἀπαλλαχθήσομαι

θυμοῦ; ...

ταῦτ' ἐννοηθεῖσ' ἠισθόμην ἀβουλίαν

πολλὴν ἔχουσα καὶ μάτην θυμουμένη.

Ik sprak *mezelf* toe en schold *mezelf* uit:

ongelukkige, waarom ben *ik* gek ...

Zal *ik* mijn woede niet opgeven? [cf. Wil je je woede wel eens opgeven!]¹⁴

Toen *ik* me dat bedacht, merkte *ik* dat *ik* heel

onberaden was en dat *mijn* woede voor niets was.

Wat uit de voorbeelden van Lakoff blijkt is om te beginnen dat het ook in onze moderne tijd niet zo gemakkelijk is een consistente ‘folk theory’ over hoe wij innerlijk in elkaar zitten af te leiden uit ons taalgebruik. Dat taalgebruik is de drager van bepaalde concepties van onze interne structuur, maar blijkt tegelijk in staat die structuur flexibel te construeren, afhankelijk van context en gewenst retorisch effect. Daardoor ontbreekt de mogelijkheid systematisch bepaalde stukjes persoonlijkheid te labelen die bij een intern conflict een rol spelen. Dit is in de voorbeelden uit de *Medea* niet anders. Ook hier zien we dat er in het taalgebruik van *Medea* meer aspecten naar voren komen dan bijvoorbeeld alleen de oppositie *thumos-bouleumata* (waarover meer in par. 6) die een rol kunnen spelen bij de constructie van haar innerlijke processen. Ook hier leidt analyse niet tot sluitende systematiseringen van een ‘zelf’. Kortom, het is nog niet zo eenvoudig om methodisch sluitend iets te zeggen over persoonlijkheidsstructuur, noch tegenwoordig noch bij de Grieken.

5. Inzichten uit de cognitiewetenschap toegepast op literatuur: gedachtenlezen

Maar we hebben nog een andere mogelijkheid. Alle mensen hebben de neiging om bedoelingen en gedachten toe te schrijven aan ‘agents’ in onze omgeving. Als wij een filmpje zien waarin niets anders gebeurt dan dat driehoekjes en rondjes ten

---

¹⁴ De constructie οὐκ ἀπαλλαχθήσομαι moet gezien worden als een omzetting in de eerste persoon van het vertrouwde idioom οὐ + ind. fut. van de 2e pers. (‘zul je niet ...’ > ‘wil je wel eens snel ...’) om de speech act van een dringend verzoek of bevel tot stand te brengen.

opzichte van elkaar bewegen, is dat genoeg om ons over de sociale constellatie van die figuurtjes te laten nadenken.¹⁵ Teletubbies ‘willen’ dingen. En we vervloeken onze printer en verdenken die van kwade opzet als hij niet doet wat we willen. Dit is een voorbeeld van de overattributie van ‘agency’ en ‘intentionality’. Deze algemeen menselijke eigenschap om te denken over wat er in door ons geïdentificeerde ‘agents’ omgaat is hoogst relevant voor toeschouwers van een toneelstuk en brengt ons op het terrein van de cognitiewetenschap.

Een cognitieve benadering van literatuur gaat uit van een actieve rol van de lezer of toeschouwer (hierna kortweg: lezer). Die *construeert* betekenis¹⁶ op basis van aanwijzingen in de tekst, zogenaamde ‘cues’, die zijn aangebracht door de auteur. Hiermee is de cognitieve benadering van literatuur verwant aan lezersresponsstheorie: beide gaan ervan uit dat de constructie van betekenis een proces is in de gedachten van de lezer. Maar het verschil is dat nu de lezer niet zozeer benaderd wordt als ‘lezer’ – een tamelijk abstracte rol –¹⁷ maar als *mens*, het dier met de grote hersenen dat via taal en andere vormen van sociale interactie informatie deelt en verwerkt. Een cognitieve benadering van literatuur stelt de vraag hoe mensen de betekenis van een tekst construeren, gegeven wat er bekend is uit de cognitiewetenschappen (psychologie, breinwetenschappen, cognitieve taalkunde, evolutionaire antropologie, enzovoorts) over de manier waarop mensen denken, communiceren en informatie verwerken. Het gaat hierbij om algemeen menselijke processen van verwerking van informatie en daarom is het aannemelijk

---

¹⁵ Boyd (2009: 137-8).

¹⁶ De betekenis van de tekst kan grofweg worden gelokaliseerd in vier verschillende domeinen of processen, die tot verschillende literaire benaderingen leiden: in het werk als zodanig (vgl. structuralistische en close-reading-benaderingen); bij de auteur (auteursintentie); in het hoofd van de lezer (lezersresponsstheorie); of in interactie tussen auteur en lezer (dialectische/hermeneutische benaderingen).

¹⁷ De ‘lezer’ maakt hier deel uit van een abstracte, geconstrueerde interpretatieve gemeenschap en heeft daarmee een zekere achtergrondkennis en historische en culturele bepaaldheid.

dat onze werkwijze niet wezenlijk zal verschillen van die van de Grieken: de materiële onderbouw van de menselijke cognitieve structuur is universeel en kan in de tijd die ons van de Grieken scheidt amper veranderd zijn.

In de rest van dit artikel zal een specifieke subvorm van de cognitieve benadering centraal staan die zich bezighoudt met de analyse van hoe lezers *gedachten* van personages begrijpen, op basis van een bijzondere eigenschap van het menselijke cognitieve vermogen: ‘gedachtenlezen’ (Engels: mindreading).

Gedachtenlezen is een vaardigheid die uiteindelijk gebaseerd is op een mechanisme dat wijdverbreid is in de natuur: emotionele aanstekelijkheid, ofwel *empathie*.

Empathie is het vermogen om met anderen, veelal soortgenoten, mee te voelen, ook als je zelf niet in vergelijkbare omstandigheden verkeert. Alle primaten kunnen dit, maar mensen onderscheiden zich door de toevoeging van een reflectief element.

Wij kunnen gevoelens, gedachten en intenties *toeschrijven* aan anderen en hiermee redeneringen opbouwen. Ook kunnen wij erover nadenken wat anderen denken dat wij denken, of wat anderen denken dat weer anderen denken. Dit doen wij allemaal aan de lopende band. Mensen, zeggen cognitiewetenschappers, hebben een ‘Theory of Mind’ – eigenlijk geen gelukkige term, maar er wordt mee bedoeld dat wij voortdurend en vaak op de automatische piloot hypothesen vormen over wat anderen denken, voelen en bedoelen. Deze hypothesen worden *mindreads* genoemd.

We vormen ze op basis van wat mensen zeggen, maar kunnen ook andere cues gebruiken om zo’n hypothese over iemands geestestoestand af te leiden: wat mensen denken en hoe ze zich gedragen ligt zodanig in elkaars verlengde dat het niet altijd scherp te onderscheiden valt. Mensen weten observaties van iemands handelingen, gezichtsuitdrukkingen, houding, enzovoorts, vaak feilloos om te zetten in hypothesen over zijn of haar gedachten. We zien bijvoorbeeld dat iemand een kleur krijgt en zeggen: ‘je hoeft je niet te schamen!’ Schrijvers maken meer of

minder bewust gebruik van dit gegeven en laten personages zich op een bepaalde manier gedragen in de veronderstelling dat lezers op basis daarvan bepaalde gedachten zullen construeren.

Met deze ideeën in het achterhoofd kunnen we ook tragedies te lijf gaan, aangezien personages wandelende uitnodigingen tot gedachtenlezen zijn, en aangezien we die personages ook onderling volop zien gedachtenlezen.¹⁸ Sophocles' *Oedipus Rex* is een mooi voorbeeld. Deze tragedie gaat in zekere zin over gedachtenlezen: alles wat mis kon gaan in Oedipus' geschiedenis is al gebeurd. Aan het begin van het stuk heeft hij zijn vader al gedood en is hij met zijn moeder getrouwd. Het werkelijke thema van het stuk is dan ook de stand van zaken in Oedipus' hoofd: wat weet hij en wat nog niet? Daar komt nog bij dat Oedipus een zeer argwanend iemand is, of dat nu een persoonlijk trekje is of iets dat hoort bij de standaard *turannos*. Hij overattribueert intenties en plannen aan iedereen in zijn omgeving: Creon zal wel op de troon uit zijn, Teiresias zal hem daarbij wel helpen, Jokaste zal wel willen dat hij met zoeken stopt omdat ze bang is dat hij van lage afkomst zal blijken – 'Theory of Mind in overdrive'.¹⁹

6. *Mindreading Medea*

Hoe helpt ons dit nu met de *Medea*? Het geeft ons een extra instrument en een alternatief discours om (ook in de klas) te praten over wat wij in dat stuk zien gebeuren. We kunnen de bouwstenen voor onze constructie van karakters uit par. 3, die natuurlijk nog steeds relevant zijn, nu aanvullen of ten dele herformuleren. Het

---

¹⁸ Voor een succesvolle eerdere toepassing op de Griekse tragedie, zie Budelmann & Easterling (2010) (de cognitieve onderbouwing van de intuïtie uit Easterling (1990)).

¹⁹ Zie ook Scodel (2009).

gaat nu niet meer alleen om wat personage x zegt of doet, of wat andere personages over personage x zeggen, maar het gaat nu concreet om drie factoren:

- a) andere personages die Medea's gedachten (intenties, overwegingen, etc.) lezen;
- b) Medea die leest wat andere personages (over haar) (zullen) denken;
- c) Medea die het proces van gedachtenlezen op zichzelf toepast.

Deze drie typen informatie, aanwezig als cues in woord en gedrag, worden door ons continu geïntegreerd in onze 'lopende hypothese' van Medea's geestesgesteldheid.

ad a) andere personages lezen Medea's gedachten

Om te beginnen demonstreren wij dat dit gedachtenlezen (uiteraard) tot het repertoire van de antieke mens hoorde en gerepresenteerd wordt in de tekst van de *Medea*. Ook tussen de personages onderling blijken gedragscues namelijk belangrijk: ze vormen de basis voor het 'aflezen' van intenties. Vooral blikken zijn informatief, wat geheel strookt met wat wij weten over het belang van het volgen van blikken om te weten waarop iemand zijn aandacht richt.²⁰

Eur. *Medea* 36-7 (voedster)

στυγεί δὲ παῖδας οὐδ' ὀρώσ' εὐφραίνεται.

δέδοικα δ' αὐτὴν μή τι βουλεύσῃ νέον.

Zij haat haar kinderen en is niet blij als ze ze ziet.

Ik ben bang dat zij iets ongehoords beraamt.

De voedster heeft geen andere cue dan Medea's blik voor deze expliciete *mindread*: zij vormt zich een hypothese over wat er in het hoofd van Medea omgaat (βουλεύσῃ). In het voorafgaande gaat het wel over Medea's fysieke en

---

²⁰ Vanzelfsprekend wordt dit niet weerlegd door de conventie van de toneelmaskers: de personages zeggen dat zij blikken hebben gezien, en dat is voldoende.

psychologische onevenwichtigheid, maar de kinderen zijn nog niet genoemd. Medea's manier van kijken wel: ze keek helemaal niet meer op van de grond (οὐτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὐτ' ἀπαλλάσσοῦσα γῆς / πρόσωπον 27) behalve wanneer ze haar blik afwendde en bij zichzelf huilde om vader en vaderland (30-1). De voedster is strikt genomen heel onspecifiek over de aard van de plannen en wie die zullen raken: ze beperkt zich tot τι ... νέον. Toch is het iedereen op slag duidelijk wat voor soort angst de voedster hier voelt. Wij volgen moeiteloos de *mindread* van de voedster, van de sinistere blik van Medea richting haar kinderen naar het 'ongehoorde plan'.²¹

Het belang van blikken als cues blijkt ook overduidelijk uit de instructie van de voedster aan de pedagoog om de kinderen weg te houden bij Medea:

Eur. *Medea* 90-3 (voedster)

σὺ δ' ὡς μάλιστα τοῦσδ' ἐρημώσας ἔχε
καὶ μὴ πέλαζε μητρὶ δυσθυμουμένην.
ἤδη γὰρ εἶδον ὄμμα νιν ταυρουμένην
τοῖσδ', ὡς τι δρασείουσαν.

Maar jij moet hen zoveel mogelijk weghouden

en ze niet in de buurt laten komen van hun moeder in haar slechte stemming.

Want ik heb haar al een woeste blik in haar ogen zien krijgen

als ze naar hen keek, alsof ze van plan was iets kwaads te doen.

---

²¹ Het commentaar van Bongie is grappig en illustratief (1977: 29): “the combination of this line [36] with the following where [the Nurse] describes herself as afraid lest Medea be planning something new leads one *without any logical reason* to associate that fear with the children” [onze cursivering]. Bongie maakt dus toch de *mindread* die iedereen maakt.

Het verband tussen de gedragscues van de blik en de expliciete *mindread* is onmiskenbaar: het is de woeste blik die past bij een kwaadaardig plan (ὥς τι δρασείουσαν) en deze keer is het verband met de kinderen eveneens expliciet (τοῖσδε).

In de confrontatie tussen Medea en Creon is Creons angst gebaseerd op het feit dat Medea zich zo slecht laat lezen.²² Haar zelfbeheersing maakt haar woorden tot een onbetrouwbare maatstaf voor haar innerlijke toestand, omdat ze niet corresponderen met wat Creon weet van Medea's situatie. Haar verdriet over haar huwelijk zou ander gedrag doen verwachten. Hij is dus juist bang dat zij iets kwaads in de zin heeft omdat verwachte cues uitblijven. Uit dit voorbeeld blijkt hoe normaal het is voor personages om over hun eigen gedachtenleesactiviteiten te praten. Creon is een soort Gellie *avant la lettre*: hij geeft aan dat hij Medea niet kan lezen. En dat zal inderdaad gevaarlijk blijken.

ad b) Medea als (complexe) mindreader

Zoals te verwachten blijkt Medea zelf een bijzonder geraffineerde gedachtenlezer en zij zet dat manipulatief in. Een illustratief voorbeeld is de passage waarin zij het koor aanspreekt, meteen na de scène waarin zij Creon heeft overgehaald om haar een dag uitstel te geven. Wat dacht het koor wel? Toch zeker *niet* dat Medea zomaar zonder plan aan het vleien van Creon begonnen was? Nee, het koor moet weten dat Medea Creon misleidde toen ze hem liet denken dat zij geen gevaar vormde!

---

²² Eur. *Medea* 316-8 (Creon tot Medea): λέγεις ἀκοῦσαι μαλθάκ', ἀλλ' ἔσω φρενῶν / ὀρρωδία μοι μή τι βουλευίης κακόν. τοσῶιδε δ' ἦσσον ἢ πάρος πέποιθά σοι / γυνή γὰρ ὀξύθυμος, ὡς δ' αὐτῶς ἀνὴρ, / ῥάϊων φυλάσσειν ἢ σιωπηλὸς σοφῆ. Wat je zegt is geruststellend om te horen, maar in mijn hart / koester ik vrees dat je iets slechts beraamt. / En ik vertrouw je er des te minder om dan eerst. / Want een driftige vrouw – en voor een man geldt hetzelfde – / is gemakkelijker om je tegen in acht te nemen dan een sluwe die niets loslaat.

Eur. *Medea* 368-70 (Medea tot koor):

δοκεῖς γὰρ ἄν με τόνδε θωπεῦσαί ποτε

εἰ μή τι κερδαίνουσαν ἢ τεχνωμένην;

οὐδ' ἄν προσεῖπον οὐδ' ἄν ἠψάμην χεροῖν.

Want *denk je* dat ik hem ooit gevlaid zou hebben

als ik daar geen voordeel van had of *een plan beraamde*?

Dan zou ik geen woord tot hem gericht hebben noch hem hebben aangeraakt.

Medea is voorts geobsedeerd door een zeer bepaalde mindread, namelijk haar anticipatie van een geestestoestand van haar tegenstanders die ze koste wat het kost wil voorkomen. Alles liever dan dat die zich ooit over haar vrolijk zullen maken of haar belachelijk zullen kunnen vinden. Dit is een uitermate sterke gedragsmotivator voor Medea, die goed past bij wat wel de heroïsche kanten van haar gedrag zijn genoemd. Zo verwerpt ze het idee om haar vijanden te vermoorden door brandstichting of met het zwaard, uit angst gevangengenomen te worden en belachelijk te worden gemaakt:

Eur. *Medea* 381-3 (en *saep.*)²³

... εἰ ληφθήσομαι

δόμους ὑπερβαίνουσα καὶ τεχνωμένη,

θανοῦσα θήσω τοῖς ἐμοῖς ἐχθροῖς γέλων.

Als ik betrapt word op het binnendringen van het paleis met een kwaad plan, dan zal ik door mijn dood mijn vijanden laten lachen.

---

²³ Zie ook Eur. *Medea* 404, 797, 1049-50, 1355, 1362.

Het is belangrijk te beseffen dat een lezing in termen van gedachtenlezen (bijvoorbeeld) een meer antropologische benadering (in termen van 'heroïsche code' of andere ideeën over wraak) helemaal niet uitsluit. Het gaat ons met name om de flexibilisering en uitbreiding van ons exegetische instrumentarium.

ad c) Medea over en tegen Medea

De derde categorie van mindreads die wij kunnen gebruiken voor ons beeld van Medea's gedachtenprocessen (of beter: die we vermoedelijk onvermijdelijk al gebruikten, maar die we nu ook bewust kunnen inzetten) is die waar Medea over en tegen zichzelf spreekt. Op dit punt moeten wij terugkijken naar het voorbeeld dat al eerder in par. 4 is besproken, want daar valt inmiddels meer over te zeggen: Medea's presentatie aan Jason van haar voorgewende interne conflict (Eur. *Medea* 872vv.).

Ik sprak mezelf toe en schold mezelf uit:

ongelukkige, waarom ben ik gek ...

Zal ik mijn woede niet opgeven?

Toen ik me dat bedacht, merkte ik dat ik heel

onberaden was en dat mijn woede voor niets was.

Dit is niet zomaar een simpel geval van Medea die reflecteert op haar eigen innerlijke processen: eerder zien we haar *Jasons* gedachten lezen. Maar omdat wij dat kunnen doorzien is deze passage wel zeer informatief voor ons beeld van Medea. Zij wil Jason hier laten denken dat zij tot ander inzicht is gekomen door hem een gespeelde innerlijke dialoog voor te leggen. De 'bekeerde' Medea spreekt hier de taal van Jason! Zij lijkt wel gek. Zij moet haar woede opgeven. Het moet voor hem zijn alsof hij zichzelf hoort. En vervolgens stelt zij (kennelijk nu de streng toegesproken Medea) een diagnose over haar eigen gedachten – en die correspondeert opnieuw

met wat Jason vindt. Wij zien hier een Medea die er uitermate behendig in is Jasons neiging tot gedachtenlezen (die heeft hij, want die heeft iedereen) te beïnvloeden. Creon was bezorgd omdat hij geen vat op Medea kreeg: hij kon de mindread niet maken omdat Medea niet zei wat ze dacht en zich niet gedroeg zoals hij verwachtte. Medea heeft kennelijk goed naar hem geluisterd: Jason krijgt een uitvoerig – maar bedrieglijk – verslag van Medea’s interne processen en is overtuigd omdat hij nu denkt te weten wat zij denkt.

In par. 4 wezen wij al op het gebruik van de eerste persoon in dit gefingeerde zelfgesprek. Hoewel zowel de eerste als de tweede persoon mogelijk zijn wanneer iemand zichzelf toespreekt, is de tweede persoon in het Grieks vermoedelijk gewoner.²⁴ Gezien het raffinement van Medea’s aanpak van Jason is het wellicht gerechtvaardigd om ook aan het gebruik van de eerste persoon hier extra lading te geven: de eerste persoon voorkomt dat Jason kan denken dat er ook maar enig licht zit tussen wat de oude en de nieuwe Medea denken. Het is allemaal ‘ik’: de mopperende, reeds bekeerde Medea en de ‘andere’, maar inmiddels ook geheel bekeerde Medea. Hij krijgt van de gehele Medea gelijk!

Het *pièce de resistance* voor een benadering van de Medea met gedachtenlezen is natuurlijk de zogenaamde ‘grote monoloog’ van 1040vv.²⁵ Deze speech is niet bedrieglijk, maar wel zien we Medea vijfmaal van gedachten veranderen. Het springerige karakter blijkt ook uit het feit dat ze de term *bouleumata* nu eens gebruikt voor haar plan om de kinderen te doden, dan weer voor haar overwegingen om daarvan af te zien. En ook *kaka* en *kakê* slaan steeds op iets anders.

---

²⁴ Eveneens frequent is het toespreken van een aspect van de eigen persoon, bijv. de *thumos*. De relatieve frequenties behoeven nader onderzoek.

²⁵ Strikt genomen is dit geen monoloog. De editie van Diggle verklaart de helft van deze speech tot acteursinterpolatie: omdat hij in zijn geheel deel uitmaakt van het examenpensum van 2013 behandelen wij de speech hier als een geheel. In elk geval werd de tekst al heel vroeg na Euripides in deze vorm gereciperd in de oudheid.

De metaforiek waarin over haar gedachtenprocessen wordt gesproken is complex en niet eenduidig. Een theorie die uitgaat van de tegenstelling tussen ratio en emotie is onvoldoende om de wisseling van standpunten te verklaren. Voor beide plannen, het doden en het sparen van de kinderen, is steun in haar emotie en voor beide kan zij rationele rechtvaardigingen produceren. De tweestrijd betreft alle aspecten van haar wezen: alles wordt ingezet aan beide kanten in het gevecht.

De speech start met het plan de kinderen te doden. Daar komt ze van terug: χαίρῃ βουλευόμενα (1044, 1048), ik neem de kinderen mee. Maar ze bedenkt zich op basis van de inmiddels bekende anticipatoire mindread van haar tegenstanders: 'Is dat wat ik wil? Uitgelachen worden?' (βούλομαι γέλωτ' ὀφλεῖν / ...; 1049). 'Wat een slapheid van me om die weke taal zelfs maar toe te laten in mijn hart' (ἀλλὰ τῆς ἐμῆς κάκης, / τὸ καὶ προσέσθαι μαλθακοὺς λόγους φρενί. 1051).

Dit is een moment om even bij stil te staan. Wie spreekt hier de *logoi*? Wie bewaakt de toegang tot haar *phrên*? Is de *phrên* de plaats van de rede of van de emotie? Wie produceert dan, nogmaals, de *logoi*? In deze verzen blijkt dat er verschillende soorten *logoi* kunnen zijn – in dit geval zijn het *malthakoi logoi*, maar toch kunnen die wel de kwaliteit van een 'redenering' hebben. We zien hier het dilemma terug uit par. 4, dat we illustreerden aan de hand van Lakoffs artikel: het beeld van Medea's interne wereld is slecht sluitend te krijgen. Het is *allemaal* Medea.

Na dit moment van zwakte herpakt Medea zich en formuleert opnieuw haar plan: de kinderen moeten sterven. Maar ze komt er nogmaals op terug, en ditmaal spreekt ze haar eigen *thumos* toe: 'Doe het niet, *thumos*, doe jij dit niet; laat ze gaan, spaar de kinderen' (μὴ δῆτα, θυμέ, μὴ σύ γ' ἐργάσῃ τάδε / ἔασον αὐτοὺς ... φείσαι τέκνων. 1056-7). 'Je zult plezier van ze hebben,' (1058) voegt ze er nog aan toe. En dan komt de finale verandering van gedachten: nee, het moet toch. Dat besluit

wordt gerationaliseerd door de overweging dat ze de kinderen niet in handen van haar vijanden kan laten vallen. Ze kan niet terug.

De speech eindigt met de fameuze woorden (1078-80): καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά, / θυμὸς δὲ κρείσσω τῶν ἐμῶν βουλευμάτων, / ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς.²⁶ De meest voor de hand liggende lezing van 1079 is: ‘mijn *thumos* is sterker dan mijn overwegingen’, waarbij die overwegingen kennelijk zouden moeten leiden tot het afzien van de moord. Maar er is een alternatieve interpretatie waarvoor veel valt te zeggen: ‘mijn *thumos* domineert (bepaalt) mijn plannen’. Bij deze lezing vallen Medea’s plannen en *thumos* effectief samen, maar haar plannen en haar kennis van goed en kwaad staan op gespannen voet.

7. Gill revisited

We maken de tussenbalans op. We hebben gekeken naar de discussie over antieke theorieën over karakter en verschillende typen bouwstenen besproken die wij kunnen gebruiken bij onze constructie van hoe tragische karakters ‘werken’. Hierbij zijn zowel de traditionele, op de handeling gebaseerde stukjes informatie aan de orde gekomen, als de informatie die valt af te leiden uit het onderzoek van de taal waarin de karakters over zichzelf en over intern conflict spreken. En we hebben het discours van de cognitieve literatuurbenadering – in het bijzonder het ‘gedachtenlezen’ – geïntroduceerd. Ondanks dit alles blijft Medea moeilijk te doorgronden. In een poging om toch nog één stap verder te komen wenden we ons nogmaals tot Christopher Gill. Aan de ene kant bleek die tamelijk dogmatisch waar hij schrijft over antieke ideeën over persoonlijkheid – hij was voorstander van de gedachte dat de oudheid een strikt objectief-participatief beeld van persoonlijkheid

---

²⁶ Zie voor verschillende interpretaties de appendix van Mastronarde (2002: 293-7).

heeft. Aan de andere kant geeft hij één van de rijkste interpretaties van de drijfveren van Medea die wij kennen. In deze interpretatie betoont hij zich, zonder het te weten, een subtiele gedachtenlezer. In tegenstelling tot lezers die afhaken of de buitencategorieën ‘gek’ of ‘godin’ inzetten, blijft Gill proberen de verschillende aspecten van Medea bij elkaar te brengen tot een coherent geheel, een ondoorbroken proces van ‘incrementele integratie’. Uiteindelijk berust zijn interpretatie op een zeer fraaie mindread, die wij hier tot slot kort weergeven, aangevuld met de opvattingen die hierover in ons onderzoeksteam leven. Dit doen we niet in de hoop daarmee het verlossende woord gesproken te hebben, maar als aanzet voor de discussie in de Nederlandse klaslokalen.

Om te beginnen ziet Gill een overeenkomst tussen Achilles en Medea.²⁷ Beide personages hebben echt een levensplan, een beeld van wat hun leven zou moeten zijn en op wat voor kernwaarden dat gestoeld is. Voor Medea is haar verbond met Jason cruciaal en de kinderen zijn daarvan de belichaming. Zoals zij ook in haar redes aangeeft heeft zij zich volop voor dat verbond ingezet en er alles voor opgegeven. Maar Jason wil er niets van horen. Hij ontkent eenvoudigweg de relevantie van dat alles, acht zich er niet aan gehouden, en gaat niet uit van ‘wij’, maar van ‘ik’. Net zoals Achilles grijpt naar wat Gill een ‘exemplary gesture’ noemt – een gebaar dat exemplarisch is voor de diepste waarden die hij koestert, dat zeer zwaar symbolisch geladen is, en waarbij hij geen rekening houdt met de schade die hijzelf oploopt – doet Medea dat ook. Het doden van de kinderen is de ‘exemplary gesture’ die Jason eens en voor al duidelijk moet maken dat hij het bij het verkeerde eind heeft als hij denkt dat zijn huwelijk en het belang van de kinderen daarin hem niet raken.

---

²⁷ Gill (1996: 154-62).

Daarmee belandt Medea in het werkelijk tragische dilemma dat haar kinderen enerzijds het hart van haar (huwelijks)leven zijn, dat ze haar *philoï* zijn (en je *philoï* mag en wil je niet schaden), dat het doden van je kinderen ‘onmenselijk’ is, maar dat tegelijkertijd het offer van de kinderen vereist is voor haar ‘exemplary gesture’, omdat alleen dát aan Jason kan laten zien wat hij in feite deed toen hij haar verliet. De ‘onmenselijkheid’ van de daad wordt hier in termen van de heroïsche code gepresenteerd en geïntegreerd. Maar misschien moeten we niet beginnen bij die heroïsche code, maar vanuit het concrete verloop van de gedachten van Medea – die langzaam maar zeker steeds excessiever worden. De kracht van de interpretatie van Gill is dat hij die kan voortzetten tot in de laatste scène. Voor ons is interessant dat deze interpretatie precies gebaseerd is op een incrementele integratie van alle informatie die we over Medea vergaren, en vooral op ons lezen van haar gedachten.

In tegenstelling tot veel anderen insisteert Gill dat zelfs in de zonnwagen nog steeds een mens staat, een vrouw die nog eenmaal probeert haar punt te maken. Hij leest de laatste dialoog met Jason als de logische slotzet van haar ‘exemplary gesture’, die geïnformeerd wordt door haar levensplan dat niet belachelijk mag worden gemaakt.²⁸ Medea is een uitzonderlijke figuur. Bij haar kom je er niet door alleen naar de objectieve waarden van een gemeenschap en naar sociale rollen te kijken, omdat zij daaraan – net als Achilles – een unieke invulling geeft. Doordat Gill dwars door het stuk heen naar de diepste beweegredenen van Medea blijft zoeken, en zoveel mogelijk van de beschikbare cues integreert, is hij één van de beste *mindreaders* die zich ooit aan de lectuur van dit stuk gewaagd hebben. Nu u nog!

Adres:

Opleiding GLTC

---

²⁸ Zie bijv. Eur. *Medea* 1354-5 (Medea tot Jason): οὐδ' οὐκ ἔμελλες τᾶμ' ἀτιμάσας λέχη / τερπνὸν διάξειν βίωτον ἐγγελῶν ἐμοί / ...

Doelensteeg 6/POB 9515

2300 RA Leiden

Bibliografie

- Bongie, E. 1977. 'Heroic Elements in the *Medea* of Euripides', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 107, 27-56.
- Boyd, B. 2009. *On the Origin of Stories. Evolution, Cognition and Fiction*, Cambridge, MA & London.
- Budelmann, F. & P.E. Easterling 2010. 'Reading Minds in Greek Tragedy', *Greece & Rome* 57, 289-303.
- Dancygier, B. 2012. *The Language of Stories. A Cognitive Approach*, New York & Cambridge.
- Easterling, P.E. 1990. 'Constructing Character in Greek Tragedy', in C.B.R. Pelling (ed.), *Characterization and Individuality in Greek Literature*, Oxford, 83-99.
- Fitzpatrick, D. 2001. 'Sophocles' *Tereus*', *Classical Quarterly* 51, 90-101.
- Foley, H.P. 2001. *Female Acts in Greek Tragedy*, Princeton.
- Gellie, G.H. 1988. 'The Character of Medea', *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 35, 15-22.
- Gill, C. 1996. *Personality in Greek Epic, Tragedy, and Philosophy. The Self in Dialogue*, Oxford.
- Gill, C. 2008. 'The Ancient Self. Issues and Approaches', in P. Remes & J. Sihvola (eds.), *Ancient Philosophy of the Self*, Dordrecht, 35-56.
- Gould, J. 1978. 'Dramatic Character and Human Intelligibility in Greek Tragedy', *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 24, 43-67.

- Hall, E. 2010. 'Medea and the Mind of the Murderer', in H. Bartel & A. Simon (eds.), *Unbinding Medea. Interdisciplinary Approaches to a Classical Myth from Antiquity to the 21st Century*, Londen, 16-24.
- Knox, B.M.W. 1977. 'The Medea of Euripides', *Yale Classical Studies* 25, 193-255.
- Lakoff, G. 1996. 'Sorry, I'm Not Myself Today. The Metaphor System for Conceptualizing the Self', in G. Fauconnier & E. Sweetser (eds.), *Spaces, Worlds, and Grammars*, Chicago & Londen, 91-123.
- Mastrorarde, D.J. 2002. *Euripides: Medea*. Cambridge.
- Mossman, J. 2011. *Euripides: Medea*, Oxford.
- Price, A.W. 1995. *Mental Conflict*, Londen & New York.
- Scodel, R. 2009. 'Ignorant Narrators in Greek Tragedy', in J. Grethlein & A. Rengakos (eds.), *Narratology and Interpretation*, Berlin, 421-50.
- Snell, B. 1948. *Die Entdeckung des Geistes*, Leipzig. (Vertaling T.G. Rosenmeyer 1953. *The Discovery of the Mind. The Greek Origins of European Thought*, Cambridge, MA.)
- Snell, B. 1964. *Scenes from Greek Drama*, Berkeley.
- Sorabji, R. 2006. *Self. Ancient and Modern Insights about Individuality, Life, and Death*, Chicago.
- Sorabji, R. 2008. 'Graeco-Roman Varieties of Self', in P. Remes & J. Sihvola (eds.), *Ancient Philosophy of the Self*, Dordrecht, 13-34.
- Williams, B. 1993. *Shame and Necessity*, Berkeley.